

Rafał Roguski

Północne powiaty województwa lubelskiego w systemie obronnym Polski w latach 1926-1935

Radzyński Rocznik Humanistyczny 15, 107-123

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Rafał Roguski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny
rafal.roguski@uph.edu.pl

Północne powiaty województwa lubelskiego w systemie obronnym Polski w latach 1926-1935

Northern counties of Lublin voivodeship in Poland's defence system in 1926-1935

ABSTRACT

In the following article, the author presents the role of northern counties of the Lublin voivodeship in the Polish defence system in 1926-1935. These counties, sometimes called South Podlasie, were a separate economic and social region (due to their economic structure, nationality, and even geographical environment). The article shows the impact of particular elements of the natural, economic and demographic environment on functioning the defence system in the region, paying attention to the military administrative division of the area and units distribution. Additionally, it highlights a strategic role of the area devoid of essential defensive elements, and at the same time being the foreground of Warsaw and the shortest straight route between Berlin and Moscow. The author mentions the national structure of the northern counties, which was advantageous for the country's defences, but also states the lack of the educated technical personnel.

Key words: corps, defense system, Lublin, Polish Army

Słowa kluczowe: korpus, Lublin, system obronny, Wojsko Polskie

Tematem poniższego opracowania jest rola północnej części województwa lubelskiego w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1926-1935. Zakres chronologiczny tekstu zamyka się w okresie od tzw. przewrotu majowego w dniach 12-15 maja roku 1926 do śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego w dniu 12 maja 1935

roku¹. Zdaniem autora, w historii Polski okresu międzywojennego trudno jest określić cezury czasowe wspólne dla każdego jej regionu. Lubelszczyzna nie ma swoich charakterystycznych dat dzielących jej historię na okresy, jakie miał np. Górny Śląsk czy Małopolska Wschodnia. Okres 1926-1935 można ująć w ramy związane z osobą Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego. Po przewrocie majowym 1926 roku Polska stała się krajem o charakterze autorytarnym. Paradoksalnie stabilność rządów umożliwiła rozwój gospodarczy lat 1926-1929. W latach 1929-1933 miał miejsce tzw. wielki kryzys gospodarczy trwający w Polsce z różnym nasileniem aż do roku 1935. Lata 1928 i 1930 to okres wyborów parlamentarnych. W roku 1930 odbył się proces brzeski i pacyfikacja Małopolski Wschodniej. W roku 1932 podpisano pakt o nieagresji z ZSRR, a w roku 1934 z Niemcami. Kluczową rolę w Wojsku Polskim odgrywał marszałek Józef Piłsudski. Okres lat 1926-1935 zamyka śmierć Marszałka w dniu 12 maja 1935 roku. Funkcję Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych przejął gen. Edward Śmigły-Rydz.

Ramy geograficzne opracowania zamkną się w obszarze powiatów: bialskiego, garwolińskiego, łukowskiego, radzyńskiego, siedleckiego, sokołowskiego, węgrowskiego i włodawskiego, czyli północnych powiatów województwa lubelskiego². Obszar ten do roku 1912 tworzył gubernię siedlecką, a w okresie Drugiej Rzeczypospolitej wszedł w skład województwa lubelskiego, stanowiąc jego północną część. Przez niektórych badaczy określany jest nazwą Południowe Podlasie³. Północne powiaty województwa lubelskiego razem z obszarem Polesia w zakresie administracji wojskowej weszły w skład Okręgu Korpusu nr IX.

Rozpoczynając omówienie roli północnych powiatów województwa lubelskiego w systemie obronnym państwa, należy przedstawić samą definicję tego systemu. Stanowi on zespół połączonych ze sobą elementów mających wpływ na gotowość odparcia agresji z zewnątrz lub zagrożenia wewnętrznego i zgodnie z nazwą miał charakter defensywny. W przypadku państwa agresywnego właściwsze jest użycie nazwy system wojenny. W skład systemu obronnego wchodzi takie elementy jak siły zbrojne państwa, potencjał gospodarczy, społeczny i demograficzny oraz infrastruktura i środowisko naturalne⁴.

¹ Autor pomija opis udziału siedleckiego 22. pułku piechoty oraz 1. pułku strzelców konnych z Garwolina w wydarzeniach majowych 1926 roku, ponieważ zostały one opisane w literaturze. Wspomnienia dowódcy 22. pułku piechoty z wydarzeń majowych są zdeponowane w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Londynie. *Pptk Henryk Picheta. Wypadki majowe 1926. Moje wspomnienia w: Relacja pptk Henryka Pichety*, Kolekcje 24. Teczka 1 nr 14 a. *Relacja gen. Henryka Krok – Paszkowskiego o wypadkach majowych*. Kolekcja 24. Teczka 1. Ostatnie opracowanie nt. udziału 22. pułku piechoty w wypadkach majowych patrz: Dmowski R., Chromiński M. J., *Udział 22. Pułku Piechoty z Siedlec w wypadkach majowych 1926 roku. Część I, „Niepodległość i Pamięć” R. XXIII 2016 Nr 3*, s. 93-128, Gnat-Wieteska Z., *1 pułk strzelców konnych - tradycje i udział w wojnie 1939 r.*, Warszawa 1989.

² Gubernia siedlecka składała się z powiatów: bialskiego, garwolińskiego, konstantynowskiego, łukowskiego, radzyńskiego, siedleckiego, sokołowskiego, węgrowskiego i włodawskiego. W latach 1921-1939 w zakresie administracji wojskowej północny fragment województwa lubelskiego wchodził w skład Okręgu Korpusu nr IX z siedzibą w Brześciu nad Bugiem, zaś południowa część województwa lubelskiego wraz z Wołyniem tworzyła Okręg Korpusu nr II Lublin, z siedzibą w Lublinie.

³ Autor niniejszego tekstu popelniał pracę *Południowe Podlasie w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918-1939*, Warszawa 2010, ss. 288.

⁴ Autor prezentowanego tekstu pojęcie infrastruktury rozumie szeroko, od infrastruktury telekomunikacyjnej, transportowej po sieć osadniczą i układ urbanistyczny miejscowości.

Obszar środkowej Polski, w skład którego wchodził interesujący nas region, stanowi teren dogodny do prowadzenia działań zbrojnych, co dla strony będącej w defensywie jest sytuacją niekorzystną. Obszarami geograficznymi utrudniającymi działania na „mazowieckim teatrze działań wojennych”, w skład którego wchodzi północna część województwa lubelskiego są: Wysoczyzna Kolneńska, Równina Kurpiowska, Międzyrzecze Łomżyńskie, Dolina Dolnej Narwi i Kotlina Warszawska, zaś terenem o niskim stopniu utrudnień Wysoczyzna Siedlecka⁵. Charakterystyczną cechą ukształtowania powierzchni Polski jest równoleżnikowy układ (pasowość) rzeźby terenu. Jednym z pasów jest Wyżyna Lubelska z Roztoczem. Na północ od niej występuje pas środkowy obejmujący min. Niziny Mazowieckie i Nizinę Podlaską⁶. W okresie Drugiej Rzeczypospolitej północna część województwa lubelskiego leżała pomiędzy czołową wysuniętą podstawą działań zaczepnych, jaką mogła stanowić Warszawa i jej okolice lub Polska północno-wschodnia, a przedpołem wewnętrznym stanowiącym „obszar wojenny” (pas biegnący wzdłuż granicy ze Związkiem Radzieckim)⁷.

Na obszarach nizinnych strona broniąca się dla osłony zwykle próbowała wykorzystać sieć rzeczną, szczególnie tą płynącą w zabagnionej dolinie. Dopływy Wisły: Bug i Narew w swoich dolnych biegach stanowiły, zwłaszcza w wilgotnych okresach roku, znaczącą przeszkodę naturalną. W czasie roztopów wszystkie rzeki dorzecza Wisły, nawet te niewielkie, płynące w zabagnionych dolinach stają się trudną do pokonania przeszkodą⁸. Północna część województwa lubelskiego nie posiadała sprzyjających warunków hydrograficznych, które można by wykorzystać do celów obronnych. Brakowało tu jezior tworzących naturalne zapory, czy zabagnionych dolin dużych rzek⁹. Ewentualną możliwość wykorzystania do osłony działań dawały sztuczne zbiorniki wodne jak stawy i lasy w okolicy Mordów, czy zespół stawów koło Woźnik i w Rudniku. W okolicach Łosic od kol. Biernaty przez Rudnik do Korczówki leżała zabagniona dolina rzeki¹⁰. W rejonie Siedlec znajdowały się relatywnie duże tereny zabagnione, szczególnie w dolinie Liwca¹¹. W okolicy Radzyna Podlaskiego pewne znaczenie obronne miały

⁵ M. Plewczyński, *Geografia wojenna Mazowsza*, Siedlce 2005, s. 58. Teatr działań wojennych – część teatru wojny na którym rozwijają lub prowadzą działania określone siły zbrojne realizujące zadania wynikające ze strategicznych celów wojny. W czasie II wojny światowej szerokość teatru działań wojennych wynosiła ok. 300 – 600 km, a głębokość 800 – 1000 km. Teatr działań wojennych może mieć kierunek strategiczny na którym rozwijają się fronty. Za: *Leksykon wiedzy wojskowej*, red. M. Laprus, Warszawa 1979, s. 451.

⁶ Z. Parucki, *Geografia polityczna i wojenna*, Warszawa 1979, s. 133.

⁷ R. Umiasowski, *Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych*, Warszawa 1924, s. 287.

⁸ Z. Parucki, dz. cyt., s. 20.

⁹ Na temat linii Narwi w systemie obronnym północnego Mazowsza i Podlasia w latach 1921-1926 patrz A. Aksamitowski, *Militarna rola Narwi w kampaniach wojennych XX wieku*, Warszawa 2006, s. 293 i nast.

¹⁰ http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/P40_S35_LOSICE_1937_300_dpi_bcu298419-288770.jpg. Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

¹¹ Na podstawie mapy P40 S34 (alt. A40 B34) Siedlce (1:100 000 WIG – Mapa Taktyczna Polski /1924-1939) [http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/A40_B34_\(K33\)_Siedlce_1925_300dpi.jpg](http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/A40_B34_(K33)_Siedlce_1925_300dpi.jpg). Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

podmokłe tereny okolic wsi Lisia Wólka, Ostrówki, Żakowolskie Łąki, czy podmokła dolina rzek Białki i Bystrzycy¹². Teren zabagniony znajdował się również w okolicy Huszlewa i Białej Podlaskiej (nadleśnictwo Kijowiec na płn. wschód od miasta). Na północny zachód od Białej Podlaskiej leżały podmokłe okolice wsi Terebela, Łukowce, Sitnik oraz zabagniona Dolina Krzyny¹³. Warunki hydrograficzne zmieniały się w sposób istotny w okolicy Włodawy. Teren stawał się bardziej podmokły i pojawiają się jeziora. Główny element obronny tego rejonu to rzeka Bug, lasy okolic Włodawy i nadleśnictwa Szack (kompleks Czerwony Bór). Najważniejsze jeziora okolic Włodawy to Glinnik i Białe, a na wschód od rzeki Bug jezioro Pulmo¹⁴. Należy pamiętać, że w latach trzydziestych na północnej części województwa lubelskiego, w tym również w powiecie siedleckim przeprowadzono prace melioracyjne osuszając część gruntów. Polepszyło to ich wartość gospodarczą, poprawiając równocześnie możliwość poruszania się w tym terenie.

Północne powiaty województwa lubelskiego nie posiadały szczególnych warunków pod względem zalesienia. Wokół Siedlec znajdowały się: las Lipniak, zalesione okolice wsi Topór i Łączka oraz większy obszar leśny na południe od miejscowości Skórzec¹⁵. Powiat łukowski to przede wszystkim las Jata. W okolicach Radzyna znajdowały się lasy majątków Turów i Radzyń¹⁶. W rejonie Sokołowa Podlaskiego największe zalesienie występowało na obszarze nadbużańskim, na północny wschód od Sokołowa w okolicy Kupientyna. Większe zwarte obszary leśne to lasy majątków Sterdyń, Ceranów i Miedzna¹⁷. W powiecie siedleckim większymi skupiskami leśnymi były: przyległy do koszar artyleryjskich las Sekuła na południe od Siedlec, las w okolicy wsi Broszków (nieдалeko stacji kolejowej Broszków – dziś Kotuń), Lipniak, czy lasy okolic Domanic, Mordów i Pruszyzna¹⁸. Na północ od tych obszarów znajdowała się linia Narwi, a dalej Prusy Wschodnie ze swoimi lasami i jeziorami. Od północnego wschodu interesujący nas obszar osłaniała Puszcza Białowieska.

¹² http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/P41_S35_LUKOW_1938_300dpi_bcu298444-289447.jpg. Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

¹³ http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/P40_S36_BIALA_PODLASKA_1931_300dpi_bcu298420-288771.jpg. Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

¹⁴ http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/P42_S37_WLODAWA_1933_300dpi_bcu298470-289484.jpg. Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r. Grupa jezior szackich obecnie znajduje się na terytorium Ukrainy.

¹⁵ [http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/A40_B34_\(K33\)_Siedlce_1925_300dpi.jpg](http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/A40_B34_(K33)_Siedlce_1925_300dpi.jpg)

¹⁶ http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/P41_S35_LUKOW_1938_300dpi_bcu298444-289447.jpg. Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

¹⁷ Na podstawie mapy P38 S34 (alt. A38 B34) Małkinia (1:100 000 WIG - Mapa Taktyczna Polski /1924-1939/) http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/P38_S34_MALKINIA_1936_300dpi_bcu298367-288494.jpg. Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

¹⁸ Na podstawie mapy P40 S34 (alt. A40 B34) Siedlce (1:100 000 WIG – Mapa Taktyczna Polski /1924-1939) [http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/A40_B34_\(K33\)_Siedlce_1925_300dpi.jpg](http://www.mapywig.org/m/WIG_maps/series/100K_300dpi/A40_B34_(K33)_Siedlce_1925_300dpi.jpg). Dostęp z dnia 17 listopada 2016 r.

Skromną informację o wpływie terenu na prowadzenie walki dają raporty z ćwiczeń prowadzonych przez 22. pułk piechoty w latach 30-tych w rejonie Sielec. Okolica, w której odbywały się ćwiczenia umożliwiała w zasadzie dobrą obserwację. Obrońcy mieli zadowalającą widoczność bliskiego przedpola, natomiast daleka obserwacja była już utrudniona. Ograniczał ją pofalowany teren oraz rzadkie zagajniki. Obszar ten był korzystny do natarcia, ale utrudniał obronę¹⁹.

Bardzo ważnym elementem środowiska naturalnego było podłoże po którym przemieszczały się wojska. Należy pamiętać, że w okresie Drugiej Rzeczypospolitej sieć dróg znacznie różniła się od dzisiejszej. Duża ich część była traktami gruntowymi. Na interesującym nas obszarze gleby nie utrudniają działań wojennych. Kłopot mogły sprawiać przede wszystkim gleby piaszczyste, występujące min. na Podlasiu i Mazowszu oraz bagienne niektórych dolin rzecznych. Po długotrwałych deszczach rozmokłe podłoże utrudnia poruszanie się poza utwardzonymi drogami. W okresach deszczu nawet niewielkie rzeki o zabagnionych dolinach stają się ciężkimi do przejścia przeszkodami²⁰. W połowie lat dwudziestych złe drogi utrudniały komunikację min. w miejscowościach powiatu łukowskiego. Polne drogi po deszczach zmieniały się w bajora, na których tonęły konie, łamały się wozy, a ludzie lgnęli w błocie²¹.

Ważnym składnikiem systemu obronnego jest liczebność roczników mężczyzn w wieku poborowym. Ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej w rozdziale II głosiła, że wiek poborowy rozpoczynał się z dniem 1 stycznia roku, w którym obowiązany do służby wojskowej kończył 21 lat i trwał do końca roku kalendarzowego, w którym kończył on 23 lata życia. W razie wybuchu wojny wiek poborowy rozpoczynał się z dniem 1 stycznia tego roku kalendarzowego, w którym obowiązany do służby wojskowej osiągał 19 lat życia²². Liczebność roczników poborowych z roku 1931 oraz wyznawaną religię (spis powszechny nie podawał narodowości) prezentuje poniższa tabela. Katolicy to w zasadzie ludność narodowości polskiej, prawosławni to Białorusini i Rosjanie. Religia mojżeszowa była wyznawana przez Żydów. Nie podano liczby mężczyzn wyznających greko-katolicyzm. Grekokatolicy mieszkali w wielu powiatach województwa lubelskiego, w tym w jego północnej części. Można ich identyfikować z ludnością pochodzenia ukraińskiego, niechętną polskiej państwowości (patrz wydarzenia w czasie II wojny światowej na Wołyniu, wchodzącym do września 1939 roku w skład Okręgu Korpusu nr II Lublin).

¹⁹ Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej WBH, CAW), 22 pułk piechoty, sygn. 320.22.10. Ćwiczenia indywidualne w terenie. Raport mjr Poborowskiego - dowódcy II/22 pp. Obserwacja terenu.

²⁰ Z. Parucki, dz. cyt., s. 142. W trakcie kampanii prowadzonej w grudniu 1806 i styczniu 1807 roku Napoleon wypowiedział znaną sentencję: *W Polsce znalazłem piąty element wojny: błoto*. Tamże, s. 142.

²¹ M. Czyrka, *Powiat łukowski w Polsce odrodzonej*, Łuków 2011, s. 161.

²² *Ustawa z dnia 23 maja 1924 roku o powszechnym obowiązku służby wojskowej*. Dziennik Ustaw z roku 1924 nr 61 poz. 609.

Tabela 1. Liczebność roczników poborowych w woj. lubelskim i wyznanie religijne. Stan na dzień 9 grudnia 1931 r.

	Mężczyźni województwo	Rzymsko katolickie	prawosławne	mojżeszowe	Inne
20 lat	24501	18880	2324	2845	452
21 lat	22392	16816	2132	3038	406
22 lata	16144	11526	1616	2640	362
23 lata	21231	16185	2026	2619	401

Źródło: *Statystyka Polski Seria C Zeszyt 85, Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9. XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lubelskie* Tabela 13, s. 36. Ludność według roku urodzenia (wieku) oraz wyznania i płci.

W omawianym okresie terytorium Południowego Podlasia pod względem administracji wojskowej wchodziło w obręb Okręgu Korpusu nr IX Brześć nad Bugiem. Obszar Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX obejmował z województwa poleskiego miasto i powiat Brześć n/ Bugiem oraz powiaty drohicki, kobryński, kosowski, łuniniecki, piński, prużański, stolinski, z województwa białostockiego powiat bielski, z województwa lubelskiego powiaty białsko-podlaski, łukowski, radzyński, siedlecki, włodawski, zaś z woj. nowogródzkiego baranowicki, nieświecki, nowogródzki, słonimski i stołpecki. Z województwa lubelskiego do Dowództwa Okręgu Korpusu nr I Warszawa wchodziły powiaty garwoliński, sokołowski i węgrowski²³. Północny fragment województwa lubelskiego był terenem dyslokacji 9. Dywizji Piechoty. Znajdowały się tu następujące garnizony wojskowe: Biała Podlaska, Garwolin, Łuków, Siedlce i Włodawa. Sama Lubelszczyzna pod względem administracji wojskowej dzieliła się na dwa Okręgi Korpusu: nr II Lublin oraz nr IX Brześć nad Bugiem²⁴. W roku 1927 w skład 9. Dywizji Piechoty wchodziły następujące pułki piechoty: 22., 34., 35. oraz 9. pułk artylerii lekkiej. Dowództwo 9. Dywizji Piechoty stacjonowało w Siedlcach²⁵. Pułki piechoty wchodzące w skład 9. Dywizji dyslokowano następująco:

- 22. pułk piechoty w Siedlcach,
- 34. pułk piechoty w Białej Podlaskiej,
- 35. pułk piechoty w Brześciu nad Bugiem²⁶.

Z powodu trudności w zakwaterowaniu w latach dwudziestych pierwszy batalion 35. pułku piechoty znajdował się w Łukowie²⁷. Stacjonował tam do sierpnia 1928 roku, po czym dołączył do reszty pułku w Brześciu nad Bugiem²⁸.

²³ WBH, CAW, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych (dalej GISZ), sygn. 302.4.203, Komunikat dyslokacyjny Sił Zbrojnych, Warszawa 1935, s. 111, k. 85.

²⁴ Okręg Korpusu nr II Lublin zajmował część województwa lubelskiego (fragment południowy z Lublinem, część północna należała pod względem administracji wojskowej do Okręgu Korpusu nr IX Brześć nad Bugiem) oraz województwo wołyńskie. Do Okręgu Korpusu nr II należały więc powiaty Lublin, Janów, Chełm, Zamość, Kowel, Hrubieszów, Włodzimierz, Sarny, Łuck, Równe, Dubno, Krzemieniec.

²⁵ WBH, CAW GISZ, sygn. 302.4.203, s. 30, k. 94.

²⁶ Tamże, s. 38, k. 98.

²⁷ WBH, CAW, GISZ sygn. 302.4.272, Komunikat dyslokacyjny dowództw dywizji piechoty, dywizji i brygad kawalerii oraz formacji nieewidencyjnych wszelkich rodzajów broni i służb., k. 20-21.

²⁸ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918-1939*, Warszawa 2000, s. 100.

Zgodnie z zasadą podziału trójkowego polskiej armii Okręg Korpusu nr IX posiadał trzy pułki kawalerii: 25., 26. i 27. pułk ułanów. W Garwolinie wchodzącym już w skład Okręgu Korpusu nr I Warszawa stacjonował należący do 2. Dywizji Kawalerii 1. pułk strzelców konnych²⁹. Szwadrony zapasowe wszystkich pułków Brygady Kawalerii Baranowicze znajdowały się w Łukowie³⁰.

W Białej Podlaskiej stacjonował 9. pułk artylerii polowej wraz z III. dywizjonem detaszowanym na Polesie do Berezy Kartuskiej, 30. pułk artylerii polowej znajdował się we Włodawie, 9. pułk artylerii ciężkiej kwaterował w Siedlcach, a jego I. dywizjon stacjonował w Brześciu n/ Bugiem. W Prużanach znajdował się 20. pułk artylerii polowej³¹. Artyleria formacji wojskowych z północnej części Lubelszczyzny była podporządkowana dowództwu grupy artylerii nr 9. Bezpośrednio podlegał jej 9. pułk artylerii ciężkiej. Pod względem wyszkolenia fachowego dowództwu Grupy Artylerii nr 9 przydzielono pułki artylerii lekkiej: 9., 20., 30., 9. dywizjon artylerii konnej oraz Flotylla Pińska. Miejscem postoju Dowództwa Grupy Artylerii nr 9 był Brześć n/ Bugiem³². 9. pułk artylerii lekkiej znajdował się w Siedlcach, zaś jego III. dywizjon detaszowano do Białej Podlaskiej. Garnizon 9. pułku artylerii ciężkiej stacjonował we Włodawie³³.

Leżące na terenie Okręgu Korpusu nr IX północna Lubelszczyzna w dniu 1 stycznia 1927 roku dzieliła się na trzy Powiatowe Komendy Uzupelnień (dalej PKU), obsługujące pięć powiatów: PKU Biała Podlaska: powiat bialski (siedziba Biała Podlaska), włodawski, PKU Łuków, powiat łukowski i radzyński oraz PKU Siedlce siedlecki. Natomiast powiat sokołowski i węgrowski podlegały pod Dowództwo Okręgu Korpusu nr I Warszawa i należały do PKU w Małkini z siedzibą w Ostrowi Mazowieckiej, obejmującej również powiat ostrowski³⁴. PKU Łuków organizowała przeciętnie pobór dla 1500 poborowych. W PKU Łuków pracowało ponad 20 oficerów i kilkunastu urzędników cywilnych³⁵.

W okresie międzywojennym podstawową siłą pociągową w Wojsku Polskim była trakcja konna, a kawaleria jedną z głównych broni. Gospodarką „materiałem końskim” zawiadywał komendant Rejonowego Inspektoratu Koni odpowiadający za ewidencję, przegląd i pobór zwierząt pociągowych oraz kompletowanie taboru³⁶. Na interesującym nas obszarze Rejonowe Inspektoraty Koni podległe Dowództwu Okręgu Korpusu nr IX znajdowały się w Białej Podlaskiej i w Siedlcach. Inspektorat bialski obejmował powiaty bialsko-podlaski, łukowski, radzyński i włodawski. Rejonowemu Inspektoratowi Koni Siedlce podlegały powiaty siedlecki

²⁹ WBH, CAW, GISZ, Komunikat dyslokacyjny, sygn. 302.4.272, k. 22.

³⁰ WBH, CAW GISZ, sygn. 302.4.203, s. 67, k. 113. Pułki ułanów z Brygady rozlokowane były w sposób następujący: 25. pułk ułanów - Prużana 26. pułk ułanów Baranowicze, a 27. pułk ułanów w Baranowiczach i Nieświeżu.

³¹ WBH, CAW, GISZ, sygn. 302.4.272, k. 23.

³² Tamże, s. 33, k. 96.

³³ Tamże, s. 50, k. 104.

³⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Starostwo Powiatowe Bialskie, sygn. 530, k. 126-127.

³⁵ J. Izdebski, *Garnizon łukowski w XIX i XX wieku, jego rola i znaczenie w życiu miasta w: Łuków i okolice w XIX i XX wieku*, Warszawa 1989, s. 123.

³⁶ Tamże, s. 122- 123.

i bielski (Bielsk Podlaski). Powiat Garwolin wchodzący w skład Okręgu Korpusu nr I Warszawa leżał w gestii Rejonowego Inspektoratu Koni w Dęblinie, zaś powiaty Sokółów Podlaski i Węgrów podporządkowano Rejonowemu Inspektoratowi Koni w Mińsku Mazowieckim³⁷.

W roku 1933 zmianie uległy miejsca postoju następujących pułków wchodzących administracyjnie w skład Okręgu Korpusu nr IX – 9. i 30. pułków artylerii lekkiej oraz 9. pułku artylerii ciężkiej³⁸. W garnizonie siedleckim znajdowały się następujące obiekty koszarowe: Koszary Jana Kilińskiego, Garwolińskie, Łukowskie, Roskosz oraz Igańskie³⁹.

W roku 1935 Południowe Podlasie podlegało Inspektoratowi Armii Wilno dowodzonemu przez gen. Stefana Dęba – Biernackiego⁴⁰. Komendy Placu na terenie południowego Podlasia znajdowały się w Białej Podlaskiej i w Siedlcach, a Komenda Obozu Ćwiczeń DOK IX w Brześciu nad Bugiem.

W Brześciu stacjonował 9. dywizjon żandarmerii, zaś miejscem postoju wydzielonego plutonu żandarmerii były Siedlce. Sądy Okręgowe i prokuratury wojskowe dyslokowano w garnizonie Brześć n/ Bugiem, a Wojskowe Sądy Rejonowe w Brześciu i Siedlcach. W garnizonie brzeskim umieszczono Wojskowe Więzienie Śledcze nr 9⁴¹. Parafie wojskowe znajdowały się w Siedlcach i Białej Podlaskiej. Obowiązki szefa duszpasterstwa mojżeszowego w Okręgu Korpusu nr IX pełnił szef duszpasterstwa Okręgu Korpusu nr II Lublin⁴².

Ważną funkcję w systemie obronnym spełniały stowarzyszenia o charakterze paramilitarnym. Najliczniejszą organizacją paramilitarną w Drugiej Rzeczypospolitej był Związek Strzelecki. W powiecie łukowskim działał obwód tej organizacji. W roku 1928 w powiecie łukowskim Związek Strzelecki liczył 28 oddziałów, a w roku 1932 w 59 oddziałach pracowało łącznie 845 członków⁴³. W Siedlcach Związek Strzelecki zbudował własny klub sportowy z autonomicznymi sekcjami. Przeprowadzał też (od roku 1922) międzymiastowe zawody w marszu bojowym na dystansie 30 km. Zawody te zainspirowały władze centralne Związku do organizowania od roku 1923 ogólnopolskiej imprezy Marsz Szlakiem „Kadrówki”. W Okręgu Korpusu nr IX Brześć odbywał się Marsz Nadbużański⁴⁴.

Organizacją przygotowującą młodzież do służby wojskowej było Przynsposobienie wojskowe podlegające Państwowemu Urzędowi Wychowania Fizycznego i Przynsposobienia Wojskowego. Działające w północnych powiatach województwa lubelskiego jednostki Przynsposobienia Wojskowego podlegały Komendzie Okrę-

³⁷ WBH, CAW GISZ 302.4.203, s. 70, k. 114; s. 68, k. 113.

³⁸ WBH, CAW, Samodzielny Referat Informacyjny DOK IX sygn. I. 371.9/A.12.

³⁹ Na temat koszar w garnizonie siedleckim patrz m.in. J. Garbaczewski, *Zarys historii garnizonu siedleckiego w 20-leciu międzywojennym. Powiatowa Komenda uzupełnień w Siedlcach 1918-1939*, Siedlce – Kosów Lacki 2017, s. 40-41.

⁴⁰ WBH, CAW, GISZ 302.4.203, s. 6.

⁴¹ Tamże, s.72, k. 113, s. 73, k. 115, s. 74, k. 116.

⁴² Tamże, s. 85, k. 122.

⁴³ J. Izdebski, *Garnizon łukowski w XIX i XX wieku...*, s. 122 - 126.

⁴⁴ S. Kindziuk, *Kultura fizyczna w Siedlcach. Sport, turystyka, wychowanie fizyczne*, Siedlce 2014, s. 65.

gu PW i WF nr IX w Brześciu nad Bugiem⁴⁵. Komendy Obwodu Przystosowania Wojskowego były podporządkowane: 22. pułkowi piechoty w Siedlcach, 34. pułkowi piechoty w Białej Podlaskiej oraz 35. pułkowi piechoty w Bielsku Podlaskim (garnizon 35. pułku piechoty znajdował się w Brześciu n/Bugiem). Komendy Powiatów PW i WF lub miejskie ośrodki Przystosowania Wojskowego działały w Łukowie, Radzynie Podlaskim, Siedlcach (miasto i powiat), Białej Podlaskiej i Włodawie. Przystosowanie Wojskowe Konne Okręgu Korpusu nr IX Brześć w końcu lat dwudziestych podlegało organizacyjnie Brygadzie Kawalerii Baranowice oraz 27. pułkowi ułanów w Nieświeżu i obejmowało powiaty nowogrodzki, nieświecki, brzeski, bielski i kobryński. Przystosowanie Wojskowe Lotnicze działało w Białej Podlaskiej, a IX Okręg Lotniczy podporządkowano Komendantowi Centrum Wyszczolenia Okręgu Lotniczego VII. Komendantura i Stowarzyszenie przynależało do Aeroklubu Biała Podlaska⁴⁶. W roku 1924 z rozkazu dowódcy DOK IX powołano w Łukowie rejon Przystosowania Wojskowego obejmujący powiaty: łukowski i radzyński. Weszły one w skład Obwodu PW 22. pułku piechoty. Łukowski pododdział PW brał udział w rejonie wsi Świdry w ćwiczeniach, w których pozorantem nieprzyjaciela były pododdziały 22. pułku piechoty⁴⁷. Przy łukowskim węźle kolejowym funkcjonowało Kolejowe Przystosowanie Wojskowe, prowadząc oprócz szkolenia o charakterze obronnym również działalność kulturalną, w tym teatr i chór⁴⁸. Pracami PW i WF najbardziej interesowała się inteligencja i włościństwo, a gros zastępów stanowiła młodzież polska. Niewielki odsetek stanowili Rusini, natomiast Żydzi do organizacji prawie nie należeli⁴⁹. W roku 1930 PW i WF w Białej Podlaskiej pracowało nad stworzeniem strzelnicy –niwelacją terenu i budową kulochwytu. Nie posiadano jednak środków na zakup broni⁵⁰. Pomimo że Przystosowanie Wojskowe wśród młodzieży cieszyło się pewną popularnością i poparciem władz centralnych, to współpraca komitetów PW i WF z samorządem układała się bardzo źle. Starostowie nie wykazywali chęci współdziałania, nie znajdowali nawet czasu, by spotkać się z kierownictwem organizacji⁵¹.

W północnych powiatach województwa lubelskiego pracowały koła Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej oraz Ligi Morskiej i Kolonialnej. Liga Morska i Kolonialna oprócz działalności propagandowej zbierała środki finansowe na budowę okrętu podwodnego „Odpowiedź Trewiranusowi”. Oddziały Ligi Morskiej i Kolonialnej zakładano min. na kolei⁵². Duże efekty organizacyjne i finansowe na

⁴⁵ W, GISZ, sygn. 302.4.203, s. 118, k. 138; s. 125, k. 142.

⁴⁶ Tamże, s. 124, k. 141.

⁴⁷ J. Izdebski, *Garnizon łukowski w XIX i XX wieku...* s. 125.

⁴⁸ Tamże, 126.

⁴⁹ APL, Starostwo Powiatowe Białskie, sygn. 175, k. 74.

⁵⁰ Tamże, k. 75.

⁵¹ Tamże, k. 50.

⁵² Godfried Reinhold Treviranus, niemiecki minister terenów okupowanych, a następnie minister transportu. Wygłosił mowę o konieczności rewizji niemieckich granic na wschodzie. O reakcji na mowę patrz np. artykuł *Druga mowa ministra Treviranusa. Niemcy chcą usunąć traktaty pokojowe bez użycia siły zbrojnej i spełnić posłannictwo europejskie w duchu... frontowym*, Ilustrowana Republika Rok VIII nr 225, 18 sierpnia 1930; Izdebski J., *Garnizon łukowski w XIX i XX wieku...* s. 127. Łukowski obwód Ligi Morskiej i Kolonialnej w grudniu 1934 roku zrzeszał 1376 osób.

teren wsi powiatu siedleckiego miały zbiórki na Fundusz Obrony Morskiej⁵³, którego obsługą zajmowała się Liga Morska i Kolonialna⁵⁴. W węgrowskiej LOPP w 16 kołach działało 715 członków⁵⁵.

Dla lokalnego społeczeństwa dużą rolę odgrywały organizowane uroczystości wojskowe, w tym święta pułkowe, nawiązujące do najważniejszych bitew pułków z okresu wojny polsko-rosyjskiej 1919-1921. Miały w swym założeniu wzbudzać wśród żołnierzy poczucie patriotyzmu, przywiązania do pułku oraz towarzyszy broni. Najbardziej doniosłe z uroczystości organizowano z okazji okrągłych rocznic. Prowadzono wówczas zbiórki pieniężne na cele związane z obronnością. W czasie obchodów 10 rocznicy powstania siedleckiego 22. pułku piechoty poświęcono min. sztandar Związku Strzeleckiego Obwodu Siedleckiego⁵⁶. Wojsko celebrowało również powrót z manewrów i rocznice powstań narodowych. Obchody świąt wojskowych odgrywały ważną rolę w wychowaniu patriotyczno-obywatelskim żołnierzy garnizonu Siedlce i dawały okazję do szerszych kontaktów ze społeczeństwem⁵⁷.

Rolę w umacnianiu postaw pro obronnych odgrywał kult Marszałka Józefa Piłsudskiego. Uroczystości obchodzono Rocznice wymarszu I Kompanii Kadrowej i świętowano imieniny Marszałka. W obchodach świąt ku czci Józefa Piłsudskiego brało udział wojsko, pododdziały Przystosobienia Wojskowego, Ochotnicza Straż Pożarna, organizacje młodzieżowe i oczywiście służby mundurowe. 19 marca 1935 roku w Radzynie odbyło się przyrzeczenie nowo zaprzysiężonych członków Związku Strzeleckiego. Po odebraniu ślubowania wysłano depeszę hołdowniczą do Pierwszego Komendanta Związku Strzeleckiego – Marszałka Piłsudskiego. Kult Marszałka cementował część społeczeństwa, ale wywoływał również niechęć wobec działań mających cechy indoktrynacji⁵⁸.

Bardzo ważnym składnikiem systemu obronnego jest fizyczne przygotowanie poborowych. Stąd waga klubów i stowarzyszeń sportowych. Oprócz ciężkiej organizacji sportowe budowały również ważnego dla morale wojska ducha wspólnoty. W Siedlcach na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych działał klub KS Strzelec z sekcją piłkarską i bokserską. W celu podniesienia sprawności fizycznej kadry oficerskiej i żołnierzy powstawały przy 22. pułku piechoty sekcje sportowe, w tym piłkarska. Utworzono Wojskowy Klub Sportowy 22. pułku piechoty (WKS 22 pp). Pierwsze mecze piłkarskie, po powrocie 9. Dywizji Piechoty z Wileńszczyzny rozgrywano na boisku na Roskoszy, jedynym wówczas boisku sportowym w mieście. Najlepszy okres siedleckiej piłki w okresie międzywojennym to początek lat trzydziestych, gdy w roku 1931 WKS 22 pp wygrał rozgrywki klasy A i rozpoczął

⁵³ Fundusz Obrony Morskiej (FOM) – fundusz, na którym gromadzono środki na rozbudowę polskiej floty wojennej.

⁵⁴ Archiwum Państwowe w Siedlcach, Sprawozdanie kwartalne z życia polskich związków i stowarzyszeń za czas od 1 IV do 30 VI 1934, sygn. 22.

⁵⁵ S. Kindziuk, *MKS Czarni, Z dziejów węgrowskiego sportu*, Siedlce 2016, s. 14

⁵⁶ P. Borek, *Obchody świąt, uroczystości pułkowych i państwowych w garnizonie Siedlce 1918-1939*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, tom 11/ 2013, s. 48-49.

⁵⁷ Tamże, s. 57-58, 60.

⁵⁸ Sz. Kalinowski, *Organizacje społeczne i prasa w akcji promocji Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim w okresie II Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, tom 11/ 2013, s. 26-28.

skutecznie walkę o Ligę Polską. Po serii sukcesów siedleccy piłkarze odnotowali spadek formy i coraz słabsze wyniki. Z powodu kryzysu finansowego klubu WKS 22 pp, zarząd Klubu w dniu 22 sierpnia 1934 roku wycofał drużynę z rozgrywek⁵⁹. W Siedlcach działał również Wojskowy Klub Sportowy 9 pac⁶⁰.

Z inicjatywy dowódcy 34. pułku piechoty ppłk dypl. Franciszka Grabowskiego w Białej Podlaskiej w roku 1931 powstał Wojskowy Klub Sportowy. Od tego momentu całokształt życia sportowego garnizonu skupiał się w jego strukturach. W klubie działało kilka sekcji jak np. narciarska, lekkoatletyczna, gier sportowych, bokserska i szermiercza. Klub zorganizował min. Strzeleckie Zawody Podlaskie o puchar dowódcy Okręgu Korpusu nr IX gen. bryg. Mieczysława Trojanowskiego, w których uczestniczyły reprezentacje poszczególnych pułków. Program rozgrywek był zbliżony do Narodowych Zawodów Strzeleckich⁶¹. Natomiast w powiecie węgrowskim w okresie międzywojennym działało 11 stowarzyszeń i klubów sportowych (z czego 7 żydowskich). Trzem stowarzyszeniom władze odmówiły rejestracji. Najwięcej w województwie lubelskim stowarzyszeń pracowało w Lublinie i powiecie lubelskim (48). W powiecie siedleckim działało 16 stowarzyszeń, natomiast w powiatach sokołowskim i włodawskim po 3⁶².

W Węgrowie pracowały kluby sportowe utworzone przez mieszkańców narodowości żydowskiej. np. Stowarzyszenie Robotniczego Wychowania Fizycznego „Morgenstern” (jutrznia), Robotnicze Stowarzyszenie Wychowania Fizycznego „Stern” (gwiazda). Także w tym mieście w roku 1933 powstał Żydowski Robotniczy Klub Sportowy „Hapoel” (robotnik), działający pod wpływem prawicowej partii Poalej Syjon. Funkcjonował też oddział żydowskiego Towarzystwa Sportowego „Makabi” oraz drużyna skautowa „Haszomer hacair” (Młody Pionier)⁶³.

W latach 1926-1935 poważną rolę w przygotowaniu obronnym młodszej części społeczeństwa odgrywało harcerstwo, znajdujące się w kręgu zainteresowania władz wojskowych. Było w zasadzie „przedszkolem przysposobienia wojskowego”. Harcerze szkolili się w terenoznawstwie, podstawach musztry i regulaminach wojskowych⁶⁴. W roku 1935 w powiecie węgrowskim istniało 10 drużyn, do których należało 315 harcerek i harcerzy⁶⁵.

Ważnym elementem systemu obronnego był potencjał gospodarczy regionu, na który składał się funkcjonujący przemysł, rzemiosło i rolnictwo. Najważniejszym rodzajem przemysłu w północnej części Lubelszczyzny był przemysł spożywczy. W roku 1935 spośród 1998 zakładów zaliczanych do przemysłu aż 72% było zakładami spożywczymi, w zdecydowanej większości małymi. Tylko 27 wytwórni należało do grupy przedsiębiorstw dużych. W regionie znajdowało się niewiele

⁵⁹ S. Kindziuk, *Kultura fizyczna w Siedlcach...*, s. 67, 71-73.

⁶⁰ Tamże, s. 75.

⁶¹ P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2006, s. 126.

⁶² S. Kindziuk, *MKS Czarni...*, s. 11.

⁶³ Tamże, s. 15.

⁶⁴ *Harcerstwo siedleckie. I Drużyna harcerzy im. Romualda Traugutta w Siedlcach 1911-1986*, oprac. Z. Szrott, Siedlce 1986, s. 15-21; P. Stawecki, *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969, s. 227.

⁶⁵ S. Kindziuk, *MKS Czarni...*, s. 14

zakładów przetwórstwa produktów pochodzenia zwierzęcego. Najliczniejsze były mleczarnie, których w roku 1935 regionie było 361. Na opisywanym obszarze najważniejszy sektor produkcji rolnej stanowiła uprawa zbóż, dlatego większe znaczenie w życiu gospodarczym posiadały młyny, stanowiące razem z wiatrakami aż 28,7% wszystkich zakładów. Połowę wszystkich młynów napędzała energia wiatrowa (wiatraki). Część zakładów przetwórstwa zbożowego posiadało napęd wodny⁶⁶. Istotną gałęzią przemysłu były zakłady energetyczne, przede wszystkim bardzo małe elektrownie produkujące prąd na własne potrzeby, głównie młynów i tartaków, gdzie używano silników do napędzania maszyn. Duże przedsiębiorstwa produkowały prąd na sprzedaż (elektrownie miejskie)⁶⁷. Ważnymi zakładami branży spożywczej i przetwórczej były rzeźnie. Stanowiły jednak grupę zakładów najbardziej zacofanych pod względem technicznym. Większość ludności wiejskiej kwestie uboju załatwiała we własnym zakresie⁶⁸.

Jednym z największych zakładów przemysłowych regionu była bialska Podlaska Wytwórnia Samolotów, mająca istotne znaczenie dla potencjału obronnego kraju⁶⁹. Przedsiębiorstwo w dniu 8 kwietnia 1924 roku podpisało pierwszą umowę na dostawy dla lotnictwa wojskowego samolotów rozpoznawczych na licencji francuskiej - Potez XV A 2. Bialskiej wytwórni zlecono również remonty posiadanych już takich maszyn oraz produkcję części zamiennych. Wytwórnia podjęła w roku 1929 produkcję liczącej pięćdziesiąt sztuk serii samolotów na licencji czeskosłowackiej Avia BH-33 z oznaczeniem bialskiej wytwórni-PWS-A⁷⁰. Pierwszą własną konstrukcją był dwumiejscowy płatowiec eskortujący - myśliwski PWS-1, stanowiący drugie po opracowanym w poznańskiej wytwórni „Samolot” płatowcu Sp - 1 całkowicie własne rozwiązanie polskiego przemysłu lotniczego⁷¹. Produkcja licencyjnych samolotów Potez umożliwiła wzrost zatrudnienia w fabryce do około 600 osób. Bialską wytwórnię lotniczą upaństwowiono w roku 1932, a stanowisko dyrektora naczelnego objął mjr Józef Zajączkowski⁷². Przy PWS funkcjonowała trzydziestoosobowa straż pożarna, koło Ligi Obrony Powietrznej Państwa liczące 480 członków, klub lotniczy PWS oraz sekcja sportowa prowadząca rozgrywki w piłce nożnej, lekkiej atletyce, kolarstwie, szermierce, pływaniu oraz łyżwiarstwie i narciarstwie. Rozwój PWS został przerwany na przełomie lat 1931/1932, gdy władze państwowe starały się przejąć kontrolę nad prywatnymi wytwórniami zbrojeniowymi (a do takich z całą pewnością można zaliczyć bialską PWS). Kierownictwo zakładu prowadziło wieloletni spór z państwem, a w roku 1932 PWS ogłosiła upadłość. W okresie 13 lat swego istnienia wytwórnia zbudowała 435 samolotów według projektów konstrukcyjnych macierzystego biura, 18 prototypów samolotów

⁶⁶ A. Zawadzki, *Gospodarka Południowego Podlasia w latach 1918-1939*, Siedlce 2014, s. 222, 224 -225, 234.

⁶⁷ Tamże, s. 241.

⁶⁸ Arkadiusz Zawadzki, *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XX wieku* [w:] *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XXI wieku*, pod red. D. Grzegorzuka, J. Piłatowicza i A. Zawadzkiego, Siedlce 2010, s. 55.

⁶⁹ T. Chwałczyk, *Podlaskie skrzydła*, Rzeszów 1985, s. 23-24.

⁷⁰ Tamże, s. 25.

⁷¹ Tamże, s. 26.

⁷² T. Chwałczyk, dz. cyt., s. 28-30. Fabryka opracowała następujące projekty samolotów wojskowych: pierwszy polski samolot myśliwski PWS-10, myśliwski PWS-15 i rozpoznawczo-bombowy PWS-19.

różnego przeznaczenia i 15 ich odmian oraz wyprodukowano części zapasowe na ogólną wartość 22 105 tys. złotych⁷³. Paradoksalnie prężna PWS w Białej Podlaskiej miała niewielki wpływ na istniejące w regionie stosunki gospodarcze. Jej wyroby przeznaczone były dla lotnictwa wojskowego i w mniejszej skali dla cywilnego. Nie miała żadnego zbytu dla swoich produktów w regionie. Trochę lepiej wyglądała współpraca z lokalnymi zakładami przemysłowymi, przede wszystkim z tartakami. Dla regionu największą korzyścią był napływ z zewnątrz wykwalifikowanej kadry technicznej zarówno inżynierskiej jak i robotniczej. PWS odegrała również rolę w aktywizacji technicznej terenu⁷⁴. Rolniczy charakter regionu białkopodlaskiego sprawiał, że rzemiosło lokalne odgrywało większą rolę niż w innych częściach kraju. Wielu rzemieślników zatrudnianych w zakładach przemysłowych (głównie w PWS i zakładach Raabego) łączyło pracę w przemyśle fabrycznym z działalnością rękodzielniczą⁷⁵. Sytuacja białskiego rzemiosła w dużej mierze zależała od stanu rolnictwa, gdyż to ono było głównym odbiorcą rzemieślniczej produkcji. W czasie kryzysu gospodarczego rzemieślnicy skoncentrowali się na działalności usługowo-naprawczej⁷⁶.

Następnym miastem w regionie zasługującym na uwagę były Siedlce. W okresie międzywojennym stanowiły one ważny węzeł kolejowy łączący ośrodki Mazowsza, Podlasia i Lubelszczyzny z Warszawą. Dawało to wielkie możliwości rozwoju miasta, ale zostały one zaprzepaszczone. Nie powstał tu przemysł o charakterze fabrycznym, ale rozwinęło się rzemiosło posiadające maszyny o napędzie mechanicznym i produkujące towar na zbyt. W Siedlcach ogromna większość zakładów to przede wszystkim drobne rzemiosło i chałupnictwo⁷⁷. W roku 1930 znajdowało się tu około 600 zakładów rzemieślniczych, z czego zaledwie 3 należały do IV kategorii, a 4 do V kategorii świadectw przemysłowych. Reszta to zakłady drobne (90% VIII kategorii). Około 37 % rzemieślników stanowili krawcy i szewcy⁷⁸.

W Siedlcach w drugiej połowie lat dwudziestych planowano zbudować miejski wodociąg oraz kanalizację. Budowę zaczęto projektować od roku 1927, a część inwestycji zakończyć w roku 1929. Z powodu kryzysu gospodarczego prace czasowo wstrzymano, a wodociąg oddano do użytku dopiero w czerwcu 1939 roku⁷⁹.

W powiecie łukowskim 89% czynnych zawodowo mieszkańców zajmowała się rolnictwem i hodowlą. W przemyśle i handlu pracowało jedynie 5,5% zatrudnionych. Niewielka liczba mieszkańców powiatu trudniła się rzemiosłem. W Łukowie większość rzemieślników zajmowała się krawiectwem i szewstwem. W tych

⁷³ T. Demidowicz, *Biała Podlaska jako krajowy ośrodek przemysłu i sportów lotniczych w okresie międzywojennym*, [w:] *Biała Podlaska. Szkice z dziejów miasta i okolic. Materiały z sesji popularnonaukowej z okazji Dni Białej Podlaskiej 26-27 czerwca 1999*, pr. zb. pod red. J. Flisińskiego, Biała Podlaska 1999, s. 75-81.

⁷⁴ A. Zawadzki, *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XX wieku ...*, 58-59.

⁷⁵ A. Świeboda, J. Świeboda, *Rzemiosło białskie w 20-leciu międzywojennym (zarys dziejów)*, Biała Podlaska 2011, s. 11.

⁷⁶ Tamże, s. 13.

⁷⁷ D. Grzegorzczuk, *Zakłady przemysłowe, rzemieślnicze i spółdzielczość w Siedlcach międzywojennych w: Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XXI wieku...*, s. 90

⁷⁸ Tamże, s. 91.

⁷⁹ A. Winter, *Siedlce 1918-1939*, Siedlce 2015, s. 274-287.

zawodach panowało jednocześnie wysokie bezrobocie⁸⁰. W powiecie łukowskim działały pojedyncze kopalnie żwiru, gliny, piasku oraz torfu, pracujące na potrzeby miejscowej społeczności. Żwir wydobywano na budowę lokalnych dróg. W tzw. kopalniach pracowała najczęściej jedna lub dwie osoby. W roku 1928 w Łukowie działało sześć cegielni⁸¹. W Konstancynie pracowały dwa młyny, 3 kuźnie, 2 piekarnie, 2 olejarnie, 2 kaszarnie, masarnia i tartak, gorzelnia oraz dwa wiatraki⁸².

Natomiast w Międzyrzeczu Podlaskim w latach 30-tych znajdowało się około 210 zakładów przemysłowych, z czego najważniejszymi były Spółdzielnia Rzemieślniczo-Handlowa Union (eksport szczeciny), farbiarnia i wyprawialnia futer, garbarnia, elektrownia, młyn, olejarnia i kaszarnia, dwie fabryki obsadek do piór, ekspozytura browarów Haberbusch i Schiele, Żywiec i Lwowskie oraz rzemieślnicza Spółdzielnia Surowcowo-Wytwórcza Szczecina. Okręgowa Spółdzielnia Spożywczo-Rolnicza posiadała cztery sklepy, wędliniarnię, filie w Kąkolewnicy, Trzebieszowie, Drelowie, Krzesku, mleczarnię, magazyny zbożowe i własną bocznice kolejową⁸³.

Ważną rolę w systemie obronnym spełniała działalność zorganizowanych grup mieszkańców realizujących swe cele polityczne i społeczne. Mogły to być ugrupowania konstruktywne, jak partie polityczne działające na rzecz rozwoju państwa, ale były też związki wrogie. Ich celem było obalenie ustroju państwowego, a wręcz podporządkowanie Polski państwu ościennemu. Taką organizacją była z pewnością Komunistyczna Partia Polski KPP. W latach 1927-1929 siedzibą Komitetu Okręgowego KPP był Międzyrzec Podlaski. W skład Okręgu wchodziły Komitety Dzielnicowe KPP z Białej Podlaskiej, Łukowa, Radzyna Podlaskiego i Siedlec. Komitet siedlecki obejmował miasto Siedlce i powiat, a jego zarząd tworzyli przede wszystkim mieszkańcy Siedlec narodowości żydowskiej⁸⁴. Na terenie powiatu radzyńskiego w partii komunistycznej aktywnie działało około 100 osób. W czerwcu 1933 roku Komitet Dzielnicowy w Radzynie Podlaskim skupiał 71 członków KPP⁸⁵. W powiecie radzyńskim liczebność członków grup komunistycznych ulegała częstym zmianom i to w krótkich okresach. Średnią liczbę komunistów radzyńskiego Komitetu Dzielnicowego można określić na 57, zaś międzyrzeckiego na 69 osób. Podobne zmiany w liczebności Komitetów zachodziły w innych dzielnicach. Działania komunistów w latach dwudziestych skupiała się na akcjach propagandowych, formacji kadr i anarchizowaniu postaw lokalnych społeczności oraz organizacja akcji strajkowych⁸⁶. Część akcji komunistycznych nosiła charakter chuligańskich burd. Na przykład grupa żydowskiej młodzieży w dniu 10 czerwca 1933 roku urządziła doraźną antypaństwową demonstrację w pobliżu gmachu Sądu Okręgowego w Siedlcach. Po wzniesieniu okrzyków i wybicium kilku szyb 30 osobowa grupa de-

⁸⁰ M. Czyrka, *Powiat łukowski w Polsce odrodzonej*, Łuków 2011, s. 113-114.

⁸¹ Tamże, s. 190.

⁸² J. Geresz, *Z dziejów Konstancynowa i okolic*, Międzyrzec Podlaski 2009, s. 93.

⁸³ Tenże, *Międzyrzec Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, Biała Podlaska-Międzyrzec Podlaski 1995, s. 277.

⁸⁴ D. Sowińska, *Oskarżeni o współpracę z bolszewikami i działalność komunistyczną przed siedleckim Sądem Okręgowym w latach 1918-1939*, „Historia i Świat” nr 1/2012, s. 57

⁸⁵ D. Magier, *Komuniści [w:] Ziemia radzyńska 1918-1939*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2012, s. 317.

⁸⁶ Tamże, s. 317-318.

monstrantów rozbiegła się. W rezultacie dochodzenia aresztowano 19 członków Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej i Pioniera, z których Sędzia Śledczy zwolnił 10 oddając pod nadzór rodziców, a w stosunku do pozostałych 9 zastosował bezwzględny areszt⁸⁷.

KPP Międzyrzecza Podlaskiego należało do Okręgu Siedlce jako Komitet Dzielnicowy. Cała organizacja okręgowa w roku 1928 liczyła prawdopodobnie 297 członków, w tym 128 Polaków i 169 Żydów⁸⁸. KPP w Międzyrzeczu współpracowała z Międzynarodową Organizacją Pomocy Rewolucjonistom. W stałym kontakcie z komunistami były Związki Zawodowe, do których należało 150 osób⁸⁹. Szczególnie szkodliwą działalność komuniści prowadzili w wojsku, w tym w garnizonach siedleckim i bialskim. W dniu 29 lipca 1929 roku odbyła się rozprawa Wojskowego Sądu Okręgowego w Brześciu nad Bugiem, w wyniku której na karę ciężkiego więzienia w wymiarze od 8 do 4 lat skazano trzech żołnierzy bialskiego garnizonu: jednego na karę 3 lat twierdzy i jednego na 6 miesięcy więzienia. Ostatniego z sądzonych uniewinniono⁹⁰. W 22. pułku piechoty Wydział wojskowy utworzył dwie komórki, których zadaniem było dostarczanie na teren koszar literatury komunistycznej. Propagandę przemycano do jednostki wojskowej mniej więcej co 5-6 dni⁹¹.

We wrześniu i październiku 1932 roku w 9. Dywizji Piechoty dokonano aresztowania działających w jej oddziałach komunistów. W 34. pułku piechoty z 17 pełniących tam służbę żołnierzy związanych z KPP zatrzymano 6, w 9. pułku artylerii lekkiej aresztowano 3 z 12 zorganizowanych komunistów. Aresztowano też 3 cywiliów prowadzących w wojsku antypaństwową pracę komunistyczną. Zatrzymano jednego komunistę z 22. pułku piechoty. Od tego momentu praca komunistyczna została zupełnie przerwana, ale komuniści intensywnie rozpoczęli odbudowę kontaktów⁹².

W czerwcu 1930 roku w Radzynie Podlaskim komuniści wykonali wyrok śmierci na prowokatorze z Międzyrzecza Podlaskiego. W skutek tego zajścia na ławie oskarżonych w Sądzie Okręgowym w Białej Podlaskiej zasiadło 25 osób, z czego dwóch sprawców mordu skazano na karę śmierci⁹³.

Północna część województwa lubelskiego na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych nie była uważana za obszar szczególnie zagrożony w przypadku wojny zarówno z Niemcami jak i Związkiem Radzieckim. Obszar ten był dogodny do prowadzenia działań zbrojnych za wyjątkiem, zaliczanego już do północno – zachodniej części Polesia powiatu włodawskiego, z jeziorami i obszarami podmokłymi. Ważna rola północnej części województwa lubelskiego w systemie obronnym

⁸⁷ A. Winter, *Siedlce 1918-1939...*, s. 89.

⁸⁸ J. Geresz, *Międzyrzec Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, Biała Podlaska-Międzyrzec Podlaski 1995, s. 268.

⁸⁹ Tamże, s. 270.

⁹⁰ *Wyrok sądowy na żołnierzach Garnizonu Biała Podlaska za antypaństwową działalność komunistyczną* [w:] P. Borek, D. Magier, *Anatomia destrukcji bezpieczeństwa państwa i narodu. Źródła do dziejów partii komunistycznej w regionie białkopodlaskim w latach 1918-1989*, Biała Podlaska 2016, s. 64-65.

⁹¹ D. Sowińska, dz. cyt., s. 58.

⁹² *Sprawozdanie z działalności Okręgu Siedleckiego KPP za grudzień 1932 roku* [w:] P. Borek, D. Magier, dz. cyt., s. 102-103.

⁹³ *Prowokatorzy i komunistyczny terroryzm. Lata 30. XX wieku* [w:] Tamże, s. 85.

polegała natomiast na bliskości Warszawy i na przebiegającym tu dawnym szlaku wojennym z zachodu Europy na wschód. Na opisywanym terenie nie zamieszkiwały w zwartych grupach mniejszości narodowe, dążące do obalenia państwa polskiego. Obszar ten zasiedlała przede wszystkim ludność polska, stanowiąca dobrą bazę mobilizacyjną. Wyjątkiem było uzupełnienie żołnierzy dla broni technicznych (artyleria, broń pancerna, lotnictwo), do których wcielano absolwentów szkół technicznych. Uczelni takich w całym Okręgu Korpusu nr IX nie było. Specjalistów mobilizowano więc eksterytorialnie. Wyjątek stanowiła Podlaska Wytwórnia Samolotów ze swoją kadrą inżynierską i wykwalifikowanymi robotnikami. Na omawianym obszarze brakowało przemysłu ciężkiego, w tym zbrojeniowego. Mocną stroną gospodarki był rozwinięty sektor spożywczy i rolnictwo. Działy tu przede wszystkim niewielkie zakłady przetwórcze głównie o charakterze rzemieślniczym. Region nie stanowił ważnego obszaru uprawy zbóż ani hodowli. Przed W trakcie kampanii polskiej we wrześniu i początku października 1939 roku na omawianym terenie toczyła walki SGO Polesie. Przez ten obszar przemierzały się oddziały zdążające w kierunku przedmościa rumuńskiego. Społeczeństwo regionu zdało swój egzamin w czasie okupacji niemieckiej organizując ruch oporu, wykorzystujący w walce o niepodległość najważniejsze elementy przedwojennego systemu obronnego.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ

- Aksamitowski A., *Militarna rola Narwi w kampaniach wojennych XX wieku*, Warszawa 2006.
- Borek P., *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2006.
- Borek P., Magier D., *Anatomia destrukcji bezpieczeństwa państwa i narodu. Źródła do dziejów partii komunistycznej w regionie białkopodlaskim w latach 1918-1989*, Biała Podlaska 2016.
- Borek P., *Obchody świąt, uroczystości pułkowych i państwowych w garnizonie Siedlce 1918-1939*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, tom 11/2013.
- Chwałczyk T., *Podlaskie skrzydła*, Rzeszów 1985.
- Czyrka M., *Powiat łukowski w Polsce odrodzonej*, Łuków 2011.
- Grzegorzczuk D., *Zakłady przemysłowe, rzemieślnicze i spółdzielczość w Siedlcach międzywojennych w: Przemysł regionu siedleckiego w XIX – XXI wieku*, pod red. D. Grzegorzczuka, J. Piłatowicza i A. Zawadzkiego, Siedlce 2010.
- Demidowicz T., *Biała Podlaska jako krajowy ośrodek przemysłu i sportów lotniczych w okresie międzywojennym*, [w:] *Biała Podlaska. Szkice z dziejów miasta i okolic. Materiały z sesji popularnonaukowej z okazji Dni Białej Podlaskiej 26 – 27 czerwca 1999*, pr. zb. pod red. J. Flisińskiego, Biała Podlaska 1999.
- Dmowski R., Chromiński M.J., *Udział 22. Pułku Piechoty z Siedlec w wypadkach majowych 1926 roku*. Część I, „Niepodległość i Pamięć” R. XXIII 2016 Nr 3.
- Garbaczewski J., *Zarys historii garnizonu siedleckiego w 20-leciu międzywojennym. Powiatowa Komenda uzupełnień w Siedlcach 1918-1939*, Siedlce – Kosów Lacki 2017.
- Geresz J., *Międzyrzec Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, Biała Podlaska-Międzyrzec Podlaski 1995.
- Geresz J., *Z dziejów Konstancy Nowa i okolic*, Międzyrzec Podlaski 2009.
- Gnat-Wieteska Z., *1 pułk strzelców konnych - tradycje i udział w wojnie 1939 r.*, Warszawa 1989.
- Harcerstwo siedleckie. I Drużyna harcerzy im. Romualda Traugutta w Siedlcach 1911-1986*, oprac. Z. Szrott, Siedlce 1986.
- Izdębski J., *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918-1939*, Warszawa 2000.

- Izdębski J., *Garnizon łukowski w XIX i XX wieku, jego rola i znaczenie w życiu miasta w: Łuków i okolice w XIX i XX wieku*, Warszawa 1989.
- Kalinowski Sz., *Organizacje społeczne i prasa w akcji promocji Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim w okresie II Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, tom 11, 2013.
- Kindziuk S., *Kultura fizyczna w Siedlcach. Sport, rekreacja, turystyka, wychowanie fizyczne*, Siedlce 2014.
- Kindziuk S., *MKS Czarni. Z dziejów węgrowskiego sportu*, Siedlce 2016.
- Leksykon wiedzy wojskowej*, red. M. Laprus, Warszawa 1979.
- Magier D., *Komuniści*, [w:] *Ziemia radzyńska 1918-1939*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2012.
- Parucki Z., *Geografia polityczna i wojenna*, Warszawa 1979.
- Plewczyński M., *Geografia wojenna Mazowsza*, Siedlce 2005.
- Sowińska D., *Oskarżenia o współpracę z bolszewikami i działalność komunistyczną przed siedleckim Sądem Okręgowym w latach 1918-1939*, „Historia i Świat” nr 1, 2012.
- Stawecki P., *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 1969.
- Świeboda A., Świeboda J., *Rzemiosło białskie w 20-leciu międzywojennym (zarys dziejów)*, Biała Podlaska 2011.
- Umiałowski R., *Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych*, Warszawa 1924.
- Winter A., *Siedlce 1918-1939*, Siedlce 2015.
- Zawadzki A., *Gospodarka Południowego Podlasia w latach 1918-1939*, Siedlce 2014.
- Zawadzki A., *Przemysł regionu siedleckiego w XIX-XX wieku w: Przemysł regionu siedleckiego w XIX – XXI wieku*, pod red. D. Grzegorzczaka, J. Piłatowicza i A. Zawadzkiego, Siedlce 2010.